

TIP TARİHİNDE LİKENLERLE İLGİLİ TERİMLER

Mustafa Yavuz¹ ve Gülşah Özyiğitoğlu²

¹Biyoloji Öğretmeni, Kartal Anadolu İmam Hatip Lisesi, Kartal, İstanbul, ileti: mustafay007@gmail.com

²Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, İstanbul, ileti: gcoban@marmara.edu.tr

Özet

Liken terimi Yunanca λεικην (Leikhen – leproz, cüzzamlı) kelimesinden gelmektedir ve soyulmuş cilde benzetildikleri için antik çağda cilt hastalıklarının tedavisinde likenlerin kullanıldıkları düşünülmektedir. Eski tıp eserlerinde ve günümüz çalışmalarında tıbbi kullanıma sahip liken türleri olduğu bilinmektedir. Ancak likeni tanımlayan çeşitli terimler kullanılmaktadır. Bu çalışmada Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce ve Osmanlıca (Osmanlı Türkçesi) çeşitli ansiklopediler, kitaplar, lügatlar ve sözlükler incelenmiş, liken terimi ve yerine kullanılan veya bu kelimeyle aynı anlama gelen terimler taranmıştır. İncelenen kaynaklarda “likeni” teriminin karşılığı olarak Türkçe: Yosun, Farsça: Duvale ve Arapça: Hazaz, Şeyb ve Uşne gibi kelimelerin kullanıldığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler; Liken, yosun, şeyb, hazaz, uşne, duvale

Abstract

The term Lichen comes from the Greek word λεικην (Leikhen - leprosy, lazar), and since they resemble the peeled skin, lichens are believed to be used in the treatment of skin diseases in ancient times. It is known that lichen species have medicinal uses in ancient medicine works and contemporary studies. However, several terms are used in describing lichens. In this study, various encyclopedias, books, glossaries and dictionaries in Arabic, Persian, English, French and Ottoman (Ottoman Turkish) languages were examined, lichen terms and relatives were scanned. In the sources consulted, the use of such words was determined in Turkish: Yosun, in Persian: Duwala and in Arabic: Hazaz, Shaibah and Usnah as the equivalents of the term “lichen”.

Keywords; Lichen, moss, shaibah, hazaz, usnah, duwala

1. Giriş

Likenler genellikle “mikobiyont” olarak adlandırılan bir mantarın (çoğunlukla Ascomycetes, asklı mantarlar) ve “fotobiyont” olarak adlandırılan en az bir algin (Chlorophyta, yeşil algler ve/veya Cyanobacteria, mavi-yeşil algler) ortaklığıyla oluşmuş organizmalardır (Nash, 2008). Likenlerin dış görünüş itibarıyla genel olarak kabuksu, yapraksı ve dalsı olmak üzere üç tipi vardır. Kabuksu likenler üzerinde geliştikleri substrata (taş, ağaç kabuğu, toprak gibi zeminler) sıkıca tutunmuş kabuk görünümlü likenlerdir. Yapraksı likenler kök benzeri uzantılarıyla daha gevşek tutunurlarken, dalsı likenler ise tek noktadan tutundukları substrattan şerit veya iplik şeklinde sarkan ya da dik çalimsı duran bir görünüm arz ederler (Ahmadjian, 1993).

Günümüz sınıflandırma sistemine göre Fungi (Mantarlar) Âlemi içinde ele alınan likenler, geçmişten günümüze kadar tıpta, eczacılıkta ve kimya sanayisinde çeşitli amaçlarla kullanılmışlardır. Tıpta likenlerden özellikle saçkıran, artrit, kabızlık, enfeksiyonlar, böbrek hastalıkları, cüzzam, farenjit ve kuduz tedavisinde, bağırsak solucanlarının giderilmesi gibi alanlarda yararlanılmıştır (Richardson, 1991; Malhotra ve ark., 2008).

Likenler, sadece kendilerine özgü 1000 civarında tanımlanmış sekonder metabolit üretirler. “Liken maddeleri” olarak adlandırılan bu maddeler analjezik, anti-enflamatuar, antimikrobiyal, antifungal, antiproliferatif, ateş düşürücü, antitümör, antiviral, sitotoksik ve immünomodülatör olarak çeşitli biyoaktif etkiler gösterirler (Huneck ve Yoshimura, 1996; Müller, 2002; Romagni ve Dayan, 2002; Malhotra ve ark., 2008; Shukla ve ark., 2010; Açıköz ve ark., 2013; Kosanić ve ark., 2014).

Liken kelimesi Yunanca λειχην (Leikhen – Leproz, cüzzamlı) kelimesinden gelmektedir (Çobanoğlu ve Yavuz, 2003). Soyulmuş cilde benzetildikleri için antik çağda cilt hastalıklarının tedavisinde likenlerin kullanıldıkları düşünülmektedir (Malhotra ve ark., 2008).

Türk halk tıbbında da likenlerle ilgili unsurlara rastlanır. Bitkiler kadar olmasa da, bazı likenlerin tedavi amaçlı kullanıldığı bilinmektedir (Çobanoğlu ve Yavuz, 2003). Ancak kullanılan drogun gerçek likeni mi yoksa çoğu zaman karıştırıldığı gibi farklı bir bitkiyi (karayosunu, ciğer otu vb.) mi tanımladığını

anlayabilmek için hangi diğer terimlerin likenleri tanımlarken kullanıldığını ortaya çıkarmak gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı, liken kelimesinden yola çıkarak sözlük, lügat ve kitaplarda liken anlamına gelen veya likenlerle ilgili bütün terimlerin anlam ve tanımlamaları hakkında tanıtıcı bilgiler sunmaktır. Zira herhangi bir drogun elyazması eserlerde kullanımını araştırmaya başlayan bir bilim insanının ilk karşılaşacağı sorun, doğru teşhiste anahtar rol oynayan terim sorunudur. Küçük bir örnek vermek gerekirse, eski tıp kitaplarında geçen Ciğer Otu terimi, *Hepatica nobilis* Mill. (Ranunculaceae), *Pulmonaria officinalis* L. (Boraginaceae), *Marchantiopsida* / *Hepaticae* grubu gerçek Ciğer Otları ve *Lobaria pulmonaria* L. (Hoffm.) türü liken olmak üzere birbirinden tamamen farklı dört ayrı drogu tanımlamaktadır (Çobanoğlu ve Yavuz, 2003). Dolayısıyla, herhangi bir bitki veya drogun tıp tarihinde kullanımını araştırırken doğru terimlerle başlamak doğru teşhislere gidilmesini sağlayacaktır.

El yazması eserlerde likenlerin hangi tıbbi amaçlarla ve hangi tedavilerde kullanıldıkları ise tamamen ayrı bir çalışma konusudur. O nedenle bu çalışmada özellikle Çobanoğlu ve Yavuz (2003), Çobanoğlu (2005), Yavuz ve Çobanoğlu (2010 a, b) ve Yavuz (2012) tarafından daha önceden ortaya koyulmuş bilgilerin derlenerek ele alınmasıyla yetinilmiştir.

2. Yöntem

Bu çalışmada Basmdjian (1938) gibi çokdilli (polyglottic) sözlükler yanında, Yunanca (Sinanoğlu, 1953), Latince (Stearn, 1978), Arapça (Cowan, 1979; Lane, 1980; Sarı M., 1980; ve Mutçalı, 1996), Farsça (Şükün, 1967 ve Steingas, 1998), Fransızca (Littré, 1876; Sâmî, 1905 ve 1911; Nâzîma, 1912; Dauzat, 1947 ve Robert, 1969), İngilizce (Richardson ve ark., 1810; Redhouse, 1978; Websters, 1996; ve Chambers' English Dictionary, 1999), Osmanlıca (Salâhî, 1906; Seydi, 1908; Kadri, 1945; Özön, 1979; Devellioğlu, 1998 ve Sâmî, 1998) da dâhil olmak üzere Türkçe (Tuncer, 1978; Eyüboğlu, 1991; Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, 1991; TDK Türkçe Sözlük, 1992 ve Yalın, 1998) çeşitli lügat ve sözlükler, Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi (1986) gibi ansiklopediler incelenmiş, liken terimi ve onun yerine kullanılan veya bu kelimeyle aynı anlama gelen terimler taranmıştır. Gerek metin içerisinde gerekse alıntı yapılan metinler içinde kullanılan kısaltmalar ise şu şekildedir: **Alm.** Almanca, **Ar.** Arapça, **f.** Dişil, **Fars.** Farsça, **Fr.** Fransızca, **Ger.** Almanca, **Gr.** Yunanca, **İng.** İngilizce, **Lt.** Latince, **m.** Eril, **Pers.** Farsça, **pl.** Çoğul, **Tr.** Türkçe, **yy.** Yüzyıl.

3. Bulgular ve Tartışma

İncelenen kaynaklarda liken teriminin karşılığı olarak Türkçe: Yosun, Farsça: Duvale ve Arapça: Hazaz, Şeyb ve Uşne gibi kelimelerin kullanıldığı belirlenmiştir. Aşağıda bu terimlerin her biri ayrı başlıklar altında açıklanmıştır.

3.1. Liken Terimi

Çeşitli etimolojik kaynaklarda liken terimi ile ilgili şu bilgilere ulaşılmıştır:

Lichen: *Lt., Gr. leichēn, prob. < leichein, lick.* [Yunanca leichēn'den gelme; muhtemelen leichein, yalamak anlamındaki kelimedenden gelmektedir] (Websters, 1996).

Lichen: *λεικην, tree moss, lichen, liverwort.* [leikhen, Ağaç yosunu, liken, ciğer otu] (Stearn, 1978).

Lichén: (1545 Gueroult) mot *Lt. du Gr. "leikhen"* (*proprem. "qui leche" parce qu'il semble lécher les e'corces*) (1545 Gueroult) [Yunanca "leikhen"den gelmiş Latince kelime. (Ağaç kabuklarını yalıyor gibi görüldüğü için "qui leche-yalayan" kelimesiyle ifade edilmiştir)] (Dauzat, 1947).

Lichén: 1845, *Mot Lt. du Gr. leikhein "lecher" ce vegetal semblant lécher son support* [1845, Latince kelime, Yunanca "leikhein", "yalayan" kelimesinden gelmiştir ki bitkinin görünümü bunu destekler] (Robert, 1969).

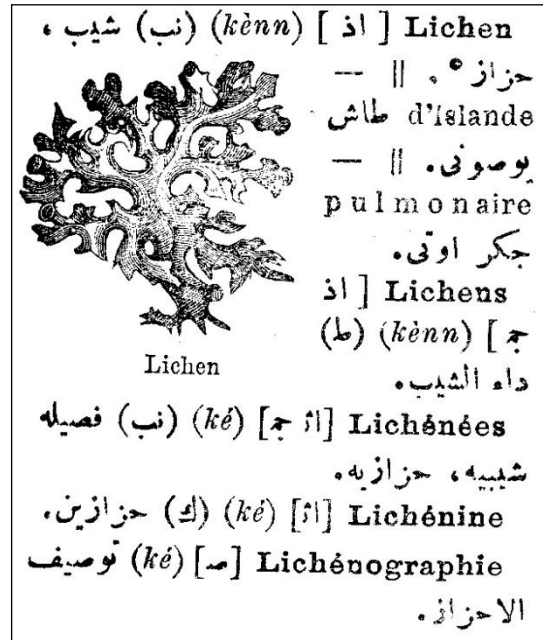
Liken: *Latince "Liken", Yunanca "Leikhen < Leikhein" = Yalamak kelimesinden.* (Larousse, 1986).

Lichen: *Şeyb, Hazaz, Lichen d'Islande: Taş yosunu, Lichen pulmonaire: Ciğer otu* (Sâmi, 1905).

İngilizcesi "Lichens", Almancası "Flechten", olan "Likenler" terimi Türkçeye XVIII. yy'da Fransızca "Lichénées" kelimesinden geçmiş, aynı yüzyılda muhtemelen bazı botanik kitaplarının Fransızcadan Türkçeye tercüme edilmesiyle dilimize girmiştir (Çobanoğlu ve Yavuz, 2003). XVI. yy'da ortaya çıkan Latince "Lichenes" kelimesi Yunanca *λεικην* (leikhen) kelimesinden türemiştir. Bu kelimenin muhtemel kökü ise *λεικω, Leikb-o'* 'yalamak' anlamındadır (Sinanoğlu, 1953). Büyük bir ihtimalle XV.-XVI. asırlarda eski Grek eserleri Latinceye tercüme edilirken *λεικην* kelimesi de Latinceleştirilmiştir.

Son dönem Osmanlı dilbilimcilerinden Şemseddin Sâmi Bey, Şekil 1'deki alıntıdan da

anlaşılabacağı gibi Liken teriminin karşılığı olarak Arapça *شيب* (şeyb) ve *حزاز* (hazaz) kelimelerini verir ki bu terimlere ileride tekrar değinilecektir. Şemseddin Sâmi Bey, *Lichen pulmonaire* (*Lobaria pulmonaria* L. (Hoffm.)) teriminin karşılığı olarak Türkçe "Ciğer Otu" terimini kullanmıştır. Bunun sebebi, bazı liken türlerinin (Örneğin *L. pulmonaria*, akciğerin alveollü yapısına benzetilerek) akciğer hastalıklarının tedavisinde kullanılması dolayısıyla halk arasında "Ciğer Otu" olarak bilinmesidir. Çoğunluğun, karayosunlarıyla (Bryopsida/Musci) ya da ciğerotları (Marchantiopsida/Hepaticae) ile karıştırdığı likenlere günümüzde "Taş Yosunu, Ağaç Yosunu, Meşe Yosunu" gibi isimler verilmekte olduğu da bilinmelidir (Çobanoğlu ve Yavuz, 2003; Yavuz ve Yavuz, 2009).

Şekil 1 Kamus-ı Fransevî'de Liken Maddesi

3.2. Yosun Terimi

Günümüz bilim dilinde 'Lichen' kelimesinin Türkçeleştirilmiş olarak 'Liken' terimi kullanılmaktadır çünkü bilimsel anlamda ne geçmişte, ne de günümüzde bu terimin yerini dolduracak münferit bir kelimeye rastlanmamıştır. Bununla birlikte, halk dilinde hem likenleri, hem de gerçek karayosunlarını ifade etmede halen 'Yosun' kelimesinin kullanıldığı bilinmektedir (Yavuz ve Yavuz, 2009).

Yosun: "Yoğsun" yoğunlaşmış, sıkışmış, toplanmış, çoğalmışdan yosun. Bu sözcük yoğunlaşmak eylemiyle bağlantılıdır. Anadolu halk ağzında yosun çoğunlukla "yoksul, yoğsun, yosul", kimi yerlerde de "yosmuk" biçiminde söylenir. (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1991).

Yosun: Tr: Yoksul / yoğsul / yoğsun / yosun, Alm: Moos, Ger: Mousa, Gr: Mosxos, Fars: Hes, Hezeh, Fr: Mouse, İng: Moss, Lt: Muscus (Eyüboğlu, 1991).

يوسون Yosun: Nebâtatı zevât'ül ilkâh-ı hafîye-i hücreviyeden; damlarda, ağaçlar ve taşlar üzerinde ve bir arada çıkıp büyüyen nâzık ve ufak otlar, **a)** deniz yosunu, ciğer otu, **b)** taş, yer, Korsika, İzlanda yosunu, **c)** albè âl'arabe اشنه uchnet (pers. اشنه) mousse, lichen; d'ou le bas -batin- usnea=usnée, lichen des arbres, des pierres etc, et l'armanien (Kadri, 1945).

Yosun: Alg, deniz kadayıfı, deniz marulu, ketencik, kızıl su yosunları, laminarya, su yosunu, üşniye, esmer su yosunları (Yalın, 1998).

Ağaç Yosunu: Lt. *Evernia furfuracea*, *Usneaceae*, Tr. Evernia mantarı, Ar. Şeybe, Hamir, Meşe Yosunu: Lt. *Muscus arboreus*, *Usneaceae*, Tr. Yosun, Meşe yosunu, Ar. Uşnah, Kuşat-el-Acuz, Kuşat-el-Acuz: Lt. *Muscus arboreus*, *Usneaceae*, Tr. Yosun, Ketencik, Ar. Kuşat-el-Acuz, Uşnah, Ciğer Otu: Lt. *Cetraria islandica*, *Parmeliaceae*, Tr. Ciğer otu, Ar. Hazaz es-Sahr (Tuncer, 1978).

Likenlere halk arasında 'Sakal Likeni, Ciğer Otu, Temregi Otu, Taş Kınası, Yosun, Ağaç Yosunu, Meşe Yosunu' vb. isimler verilmiştir. Kimi zaman bu isimler likenlerin başka bitkisel organizmalarla örneğin karayosunları (Bryopsida) ve gerçek ciğerotlarıyla (Marchantiopsida/Hepaticae) karıştırılmasına yol açmıştır (Çobanoğlu ve Yavuz, 2003; Yavuz ve Yavuz, 2009).

3.3. Duvale Terimi

Farsçada yosun veya liken terimlerinin verdiği anlamı verebilecek tek bir kök vardır ancak bu kök, farklı yazılışlarla farklı kelimeler şeklinde görülebilir.

Duvaleک دوالک : a) Bir kayıştır ki, onunla kumar oynarlar. **b)** Ağaç yosunu, palamut ve çam ağaçlarında peyda olup onlara sarmaşır ve güzel kokar, ilaçlarla kokularda kullanılır, bununla yapılan kokuya دوا المسك (devâ-el-misk) derler, doğrusu دواله مشك "duvâle müşk"tur. Arapça اشنه *duvâhn* küçülmüşüdür (Şükün, 1967).

Duwâlak دوالک : A little strap, a leather strap used in a game; a species of a fragrant creeper. دواله: duvâla: A kind of sweet smelling creeper. دوالی: dawâlî: A kind of fragrant creeper [Küçük bir kayış, bir oyunda

kullanılan deri bir kayış, kokulu bir sarmaşık türü] (Steingas, 1998).

3.4. Hazaz (Hazaz el-Sahr) Terimi

Eski eserlerde liken teriminin karşılığı olarak geçen Arapça kökenli kelimelerden biridir.

Hazaz حزاز (a.i.): Yosun, Hazaz-üs-sahr: bot. Ciğer otu (Nâzîma, 1912).

حزاز (Hazaz): Huzaz, dry scab, ringworm [huzaz, kuru uyuz, saçkıran] (Steingas, 1998).

حزاز (Hazaz): Hazaz, scurf, dandruff. الصخر الحزاز (Hazaz el sahr, Hazaz el hacar): Lichen [kepek, liken] (Redhouse, 1978).

حزاز (Hazaz): Yosun,

حزاز الصخر : Ciğer otu denilen nebat-ı tbbî (Seydi, 1908).

حزاز (Hazaz): Headscurf, ringworm, tetter eruption [baş kepeği, saçkıran, temreği] (Cowan, 1979).

Hazaz el sahr: Ar: Şeybet'ül acûz, Er reyhanî el ebyaz Tr: Apatika¹, Temreği otu, Kaya kınası, Çiçekli yosun, Taş minaresi Lt: *Usnea barbata*, *Usnea florida*, *Usneaceae* (Tuncer, 1978).

Kaynaklara göre Hazaz el-Sahr (Hazaz: Liken, Sahr: Kaya) genellikle kayacıl² (saksikol) ve kabuksu likenlere verilen isimdir. Hazaz kelimesi ise, Türkçe Temreği denen ve tıpta Latince "*Lichen planus*"³ olarak bilinen bir deri hastalığının adıdır. Bu hastalığın Arapçası *Hazaz*, Fransızcası *Lichens*, eski Yunancası ise *Lichenas*'tır. Dioscorides de dâhil pek çok tıpcı bu hastalığın tedavisinde likenleri kullanmayı önerir. Likenlere eski Yunanca'da *Leikheim* denmesinin sebebi bu olabilir.

3.5. Şeyb (Şeybet'ül Acûz) Terimi

Liken terimi karşılığı olarak eski eserlerde Arapça kökenli "Şeyb" kelimesinin de kullanıldığı tespit edilmiştir.

¹ Fransızca Hepatica, Ciğer Otu'ndan Türkçeye geçmiş bir terimdir.
² Kayacıl terimi, 'saksikol' teriminin (İng: Saxicolous) Türkçe karşılığı olarak önerilmiştir (Sevgi ve Tecimen, 2012).
³ Çok sık görülen bir deri hastalığıdır. Sinirli, gergin, aşırı derecede yorgun ya da duygusal çöküntüye uğramış kimselerde daha çok görülür. Bilekler, ön kolun ön yüzleri karnın alt bölümü ve kalçalarda rastlanır. Aylar hatta yıllarca sürebilir. Kabarcıklar kaybolunca yerinde lekeler bırakabilir.

Şeybiyye: Fransızca'dan lichènèes (likenler) karşılığı (19. yy.) (Özön, 1979).

شيبية: A white or hoary beard but this is a conventional post-classical meaning. Also, in the present day, applied to a lichen, the *Lichen prunastri*⁴ of Linn. and (شيبية الجبل) *Lichen scyphifer*⁵) [Beyaz veya ağarmış sakal ama bu geleneksel anlamdır. Günümüzde üstelik bir likene de verilir] (Lane, 1980).

شيب (chëib): Şeyb, arapça-isim-yosun bkz. Hazaz حراز. Gubâr-ı şeybî : -nebatat- yosunların ve tufeylî emrâzî nebatiyeyi vücuda getiren mantarların tohumları (konidi, conidie) fasile-i şeybiyye nebatat-ı nakısatül-filka (Kadri, 1945).

Şeybiyye: شيبية (a.i.) likenler fasilesi, Fr. Lichenèes (Devellioglu, 1998).

شيبية: Şeybiyye, ekser ağaçlar ve kayalar üzerinde ve bazen de arazide yaşayan nakısa-el-filka şeybiyye denir. Şeybiyyelerin âzâları iki uzuvdan müteşekkildir. Birisi uzv-u tenebbet, diğeri ise uzv-u tenâsüldür. Uzv-u tenebbetlerini tal ve tallus tabir ederler ki, zât-al-filka nebatların sâklarına muâdildir. Uzv-u tenâsüllerine ise cihaz-ı tenâsül-i şeybiyye denir ki, bunun derûnunda gubâr-ı şeyb ta'bir olunan ve telkîhe hizmet eden toz mevcuttur. Bu da zât-el- ilkâh-ı zâhire nebatlarının gubâr-ı tal'ine benzer (Seydi, 1908).

شيب chëib: Blanchissement des cheveux. Bot. Lichen, m. Syn. de حراز.

Şeyb-i sığî : *Rocelle*, f., Orseille f. Şeyb-i savnî: *Lichen pixidè*. Şeyb-i cidârî: *Lichen de muraille*. İzlanda Şeybi: *Lichen d'islande*, *Lichen cètraire*.

شيبية chëibiie: Fâsile-i Şeybiyye: Lichens, m. pl, Lichenèes f. pl. Lichenacées f. pl.

Şeybiyye-i gubariye: *Lichenèes coniothalamèes*.

Şeybiyye-i mekşure: *Lichenèes idiothalamèes*.

Şeybiyye-i zât-el buzûr-ı mesture: *Lichenèes gastrothalamèes*.

Şeybiyye-i zât-el buzûr-ı mekşûfe: *Lichenèes hymènothalamèes*.

Şeybiyye-i tıbbiyye: *Lichens mèdicaux*

Şeybiyye-i sığiyye: *Lichens tinctoriaux* (Sâmi, 1911).

Şeybiyye : (ar. şeybiyye) Esk. Bot. Likenler (XIX. yy. da Fr. Lichenèes karşılığı olarak kullanılmıştır) (Larousse, 1986).

Şeybet'ül Acûz (Şeybe: Ağarmış saç, Acûz: Kocamış, yaşlı insan) genellikle yapraklı likenlere verilen isimdir. Şeybe kelimesi ağarmış saç ya da sakal anlamına gelir. Dolayısıyla Şeybet'ül Acûz; *Evernia prunastri* (L.) Ach., *Cladonia pyxidata* (L.) Hoffm., *Rocella tinctoria* DC. gibi açık renkli likenlere verilen bir isim olmuştur diyebiliriz.

3.6. Uşne Terimi

Liken teriminin karşılığı olarak eski eserlerde Arapça kökenli "Uşne" kelimesinin sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Hatta İbn-i Sina, meşhur eseri El Kanun fi't Tıbb'da likenlerden bahsederken Uşne kelimesini kullanmıştır ki *Usnea* cinsinin adı da اشنة - Uşne kelimesine dayanmaktadır (Çobanoğlu ve Yavuz, 2003).

اشنة : Applied in the present day to moss and particularly tree moss, in Persian اشنة but it is a thing that winds itself upon the trees called بلوط and صنوبر (oak and pine) as thought it were pared off from a root (كأته مكشور من عرق) and it is sweet in odour and white. [Günümüzde yosun için özellikle de ağaç yosunu için kullanılır. Farsça Uşne ancak o Pelit ve Çam ağaçlarını sarar, bir kökten çıktığı zannedilir, hoş kokulu ve beyazdır] (Lane, 1980).

Uşna: Le nom Arabe *uşna* provient du Syriaque שנתא *şanā* et désigne aujourd'hui toutes sortes de mousses et de lichens poussant sur l'écorce des arbres [Arapça Uşna, Süryanice Şanta'dan alınmıştır. Ağaçları kaplayan yosun ve likenlerin tümüne günümüzde verilen isim] (Meyerhof, 1940).

Ushna اشنة : Odorant lichen, it is known as "Old Woman's Gray Hair, Shaib al-'Agûz" and grows on oaks and other kinds of trees. The name ushna is applied in the Orient to many kinds of odoriferous lichens, mostly of the species of the Usneae (which name is derived from the Arabic one). *Ramalina*, *Parmelia* and *Physcia* species are all named shêba. *Usnea florida* Hoffm. and *Alectoria (Parmelia) usneoides* Ach. are the kinds which are called to-day *ushna*. According to *Sickenberger* this Arabic term designates all kinds of moss growing on trees. Synonyms: Gr: βρυον (*bryon*); Lt.: *Muscus arboreus*, modern Lichen odoriferum; Ar. (Egypt): *shaiba*; Tr: eyî kokan yosun ای کویکان یوسون

⁴ *Lichen prunastri* Linné'nin Species Plantarum (1753) adlı eserinde zikrettiği likenin günümüzdeki adı *Evernia prunastri* (L.) Ach. dir.

⁵ *Lichen scyphifer*, Linné'nin Flora Suecia (1745) adlı eserinde bir dizi likene verdiği isimdir. Species Plantarum'da *Lichen pyxidatus* olarak yer alır. Günümüzdeki adı *Cladonia pyxidata* (L.) Hoffm. dir.

Pers: *devâle*, *devâlele* دواله; Eng. Fragrant Moss; Fr.: Mousse Odoriférante; Ger.: Wohlriechende Bartflechte [Kokulu liken, Kocakarının Ağarmış Saçı diye bilinen meşe ve diğer ağaçların üzerinde gelişir. Doğu'da uşne kelimesi pek çok kokulu liken için kullanılır. Bunlar içinde özellikle Şeybe diye bilinen *Usnea* –ki ismi Arapçadan türetilmiştir- *Ramalina*, *Parmelia* ve *Physcia* türleri sayılabilir. *Usnea florida Hoffm.* ve *Alectoria (Parmelia) usneoides Ach.* günümüzde Uşne diye bilinirler. *Sickenberger'e* göre bu terim, ağaçlarda gelişen her türlü yosunu tanımlar] (Sezgin, 1996).

اشنة: (Üşne) Ağaç yosunu, ince, sicimlerden örülmüş şerit gibi bir şeydir ki; hususiyile çam ve palamut ağaçları üstünde bitip, sarmaşık gibi dallara sarılır. İlaç ve kokularda kullanılır. İyisi beyaz ve hoş kokulu olanıdır. Bu kelime Arapça olup; Farsçası "devâle"dir (Şükün, 1967).

اشنة: Ushne, A kind of tree moss used as a perfume, *Muscus arboreus* [Uşne, parfüm olarak da kullanılan bir çeşit ağaç yosunu] (Redhouse, 1978).

الاشنة كشة العجز: Kişset'ül Acûz, Liken, yosun; pelit, çam, ceviz ağaçları üzerinde görülür, klorofil maddesi taşımaz (Sarı, 1980).

اشنة: Yosun (Mutçalı, 1996).

اشنة: Echnè, Bot. Mousse يوصون [yosun] (Sâmi, 1911).

اشنة: Uşne Ağaç yosunu demektir (Fâsile-i Eşniyye) Arabî'de Şeybet'ül Acûz ve Mîsvâk'ül Kurûd derler (Salâhî, 1906).

اشنة: Moss (Richardson ve ark., 1810).

اشنة (uchnè, èchnè): Ar. İsim. Yosun, zât-el-ilkâh-ı hafiyreden olan otlar. Fâsile-i Eşniyye; su, ağaç ve taş yosunlarının mensub olduğu fâsile (Kadri, 1945).

اشنة: Yosun. Fâsile-i Uşniyye; yosun kabilinden olan nebatat (Algues) (Sâmi, 1998).

عşنه اشنة: (a.i.) Ağaç yosunu (Basmadjian, 1938).

Üşne: (ar. üsne) Esk. Bot. Yosun, ağaç yosunu. Üşne-i karnî: boynuza benzer yosun, Üşne-i şeybî: sakala benzeyen yosun (Chambers', 1999).

Üşniyye: is. Ar. Uşniyye, esk. bot. Su yosunları (TDK, 1992).

Uşne: Lt. *Muscus arboreus* Usneae; Ar. Kuşşat el-acuz, uşna; Tr. Yosun, ketencik (Tuncer, 1978).

Üşne اشنة: L: *Muscus arboreus (Usneae)*, Ar: Üşne, Kuşşat el-acûz, Fr: Lichen mousse, T: Ağaç Yosunu, Yosun, Ketencik, İng: Moss, Alm: Moos (Uzel ve Süveren, 1999).

Usnée: Usnée est l'arabe-persan اشنة *ouchna*, mousse, lichen. Il en est parlé dans l'*Almansouri de Razi*, fol. 47 recto du manuscrit déjà cité (Şekil 2). [Arapça-Farsça uşne/ouchna yosun, likendir ki, Râzî'nin *Almansouri* (El-Mansûrî) adlı eserinin az evvel atıfta bulunulan nüshasının 47. yaprağının ön sayfasında ondan bahsedilmiştir] É. Littré (1876), uşne (اشنة) terimi ile ilgili alıntı yaptığı kaynak olarak Bibliothèque Nationale'de 1005 numarada kayıtlı Arapça bir elyazmasını gösterir. El yazması bu eser, Râzî'nin *Almansouris* olarak da bilinen *Kitâb el-Mansûrî* isimli eseridir. Bazı kaynaklar Uşne kelimesinin anlamını yosun olarak veriyorsa da bu kelimenin *Usnea florida* (L.) Weber ex F.H.Wigg., *Usnea barbata* (L.) Weber ex F.H.Wigg., *Alectoria sarmentosa* (Ach.) Ach. gibi dalsı likenlere verilen bir isim olduğu açıktır. Batılı kaynaklar *Usnea* kelimesini Arapça اشنة (uşne)'den almışlardır (Yavuz ve Çobanoğlu, 2010a).

Usné. Genre de plantes de la famille des lichens. Lat. des botan. *usnea*. Autrefois la médecine attribuait des vertus extraordinaires à l'*usné humaine*, c'est-à-dire aux lichens qui poussaient sur les crânes des morts exposés à l'air, et spécialement des pendus. « Aujourd'hui, dit Bose, on plaint l'ignorance et la barbarie de nos pères qui conservoient les cadavres exposés à l'air le plus grand nombre d'années possible, souvent uniquement pour avoir de l'*usné*. » « On ne paye plus 1,000 francs une once d'*usné* ou prétendue *usné humaine*, lorsqu'on peut avoir pour rien celle qui pousse sur les arbres de son parc. »
Usné est l'arabe-persan اشنة *ouchna*, mousse, lichen. Il en est parlé dans l'*Almansouri de Razi*, fol. 47 recto du manuscrit déjà cité.

Şekil 2 Littré'ye göre Usnee Maddesi

Günümüz sistematığında bir liken cins (genus) ismi olan Latince *Usnea* kelimesi, Râzî'nin *Kitâb el-Mansûrî* adlı eserinden alınan Arapça, اشنة (uşne) kelimesinden üretilmiştir. Gerek İngilizce ve gerek Fransızca, yukarıda alıntı yaptığımız kaynaklar, özetle *usnea* kelimesinin اشنة (uşne, farklı yazımlarda: *ushnah*, *uşna*, *ashnah*, *ouchna*) kelimesinden geldiğini bildirmekle birlikte anlamları arasında hem likeni hem de karayosununu göstermektedirler. Dolayısıyla Uşne teriminin genel manada epifitik (ağaç üstünde) ve dalsı likenleri ifade etmede kullanılan bir kelime olduğu ortaya çıkmaktadır.

4. Sonuç

Bu çalışmada, mantarlar âlemi içinde yer alan ve tıbbi değere sahip türleri bulunan “likenler” ile bağlantılı terimler çeşitli dillerdeki yayınlarda taranmış; “liken” terimi ve likenlerle ilgili olan yakın terimlerin anlamları sözlükler, botanik ve tıp tarihi kitaplarına dayandırılarak karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve rapor edilmiştir. Bu terimlerin etimolojik kökenleri, anlam benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konularak hem tarihi kaynaklardan faydalanacak olanlara hem de günümüz bilim diline yönelik katkılar sağlanması amaçlanmıştır.

Liken terimi Yunanca λεικην (leikhen) kelimesinden gelmektedir. Likenler ağaç kabuklarını yalıyor gibi görüldüğünden veya cüzzamlı deriye benzetildiği için bu kelime türetilmiş olabilir. Yosun terimi Türkçe “yoğunlaşmak, sıkılaşmak” anlamına gelen bir kelimedir. Halk arasında, günümüz botanik anlamından farklı olarak da kullanılabilir. Yosun veya liken anlamına gelebilecek Farsça tek bir kelime vardır: دوالك (duvalek). Elyazması eserlerden Farsça olanlar ayrı bir çalışma konusu olduklarından, bu çalışmada fazlaca üzerlerinde durulmamıştır. Arapça terimlerden حزاز الصخر (hazaz es-sahr) tam olarak kayacıl (saksikol) likenleri betimleyen bir kelime grubudur. شيبه (şeybe) ise özellikle XIX. yy eserlerinde gördüğümüz yaygın olarak kullanılan bir kelimedir. Bu dönemde, botanikle ilgili tercüme veya telif ders kitaplarında شيبية (şeybiyye) “likenler” anlamında çoğul olarak da kullanılan bir terimdir. اشنة (uşne) ise konu ile ilgili belki de en eski Arapça terimdir. Razi ve İbn-i Sina dönemlerinden bu yana kullanıldığını görmekteyiz.

Bilim dilinin Arapça olduğu dönemde Türklerin de Arapça eserler vermelerinden dolayı Arapça kelime ve terimleri sıkça kullandıklarını görürüz. Hazaz es-Sahr ve Uşne buna birer örnektir. Ancak bu dönemin eserleri özellikle tıp veya şifalı bitkiler alanlarında ele alabileceğimiz eserlerdir. *Carolus von Linnæus*'tan sonra modern sınıflandırmaya geçildiğinde karşımıza çıkan botanik terimi ise Şeybiyye'dir. Dolayısıyla Hazaz es-Sahr ve Uşne gibi terimlerin anlamları içinde bir ihtimal de olsa karayosunları veya tohumlu bitkiler bulunabilirken, Şeybiyye terimi günümüz anlamında yalnızca likenler için kullanılmıştır.

Kaynaklar

Açıkgöz, B., Karaltı, İ., Ersöz, M., Coşkun, M. Z., Çobanoğlu, G., Sesal, C., 2013. Screening of Antimicrobial and Cytotoxic Effects of Two *Cladonia* Species. *Z. Naturforsch*, 68c, 191-197.

Ahmadjian V., 1993. *The Lichen Symbiosis*. John Wiley & Sons, Canada: 250 pp.

Basmadjian, K. J., 1938. L'Identification des Noms des Plantes du Codex Constantinopolitanus de Dioscoride, *Journal Asiatique*, Paris.

Chambers' English Dictionary, 1999. W & R Chambers Limited. Cambridge.

Cowan J.M., 1979. *A Dictionary of Modern Written Arabic*. Germany.

Çobanoğlu, G., 2005. Likenlerin Potansiyel Kullanımlarına Tarihsel Bakış ve Türk Tıp Tarihinde Likenler. *Türk Liken Topluluğu Bülteni*. Sayı 1 (Temmuz05). 14–16.

Çobanoğlu, G. ve Yavuz, M., 2003. Tıp Tarihinde Likenlerle Tedavi. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*. 9, 37–90.

Dauzat, A., 1947. *Dictionnaire Étymologique de la Langue Française*. Librairie Larousse. Paris.

Devellioğlu, F., 1998. *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Aydın Kitabevi. Ankara.

Eyüboğlu, İ. Z., 1991. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Sosyal Yay. İstanbul.

Huneck, S., and Yoshimura I., 1996. *Identification of Lichen Substances*. Berlin, Springer-Verlag. 493 pp.

Kadri, H. K., 1945. *Türk Lügati*. T. T. K.. Cumhuriyet Matbaası. İstanbul.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, 1991. Kültür Bakanlığı Yayınları. 1371 Kaynak Eser. Ankara.

Kosanić, M., Ranković, B., Stanojković, T., Vasiljević, P., Manojlović, N., 2014. Biological Activities and Chemical Composition of Lichens from Serbia. *EXCLI Journal*. 13:1226-1238 – ISSN 1611-2156.

Lane, E. W., 1980. *An Arabic-English Lexicon*. Librairie du Liban. Beirut.

Larousse, Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, 1986. Gelişim Yay, AŞ, İstanbul.

Littre, É., 1876. *Dictionnaire Étymologique des Mots D'Origine Orientale*. Librairie Hachette. Paris.

- Malhotra, S., Subban, R., Singh, A., 2008. Lichens' role in traditional medicine and drug discovery. *The Internet Journal of Alternative Medicine*. 5: (2). ISSN: 1540-2584 DOI: 10.5580/3d9 (online) [Erişim Tarihi: 06.01.2015]: <http://www.ispub.com/journal/the-internet-journal-of-alternative-medicine/volume-5-number-2/lichens-role-in-traditional-medicine-and-drug-discovery.html>
- Meyerhof M., 1940. *Şarb asmâ' al-'uqqâr (L'explication de noms de drogues). Un glossaire de Matière Médicale composé par Maïmonide. Texte publié avec traduction, commentaires et index.* Cairo Ed. in Sezgin F., 1996. *Islamic Medicine*. LXXVI. 259. 69 ISBN: 3-8298-3069-6.
- Mutçalı, S., 1996. *Arapça-Türkçe Sözlük*. Dağarcık Yayınları. İstanbul.
- Müller, K., 2002. Pharmaceutically relevant metabolites from lichens. *Applied Microbiology and Biotechnology*. 56(1/2): 9-16.
- Nash III, T., 2008. *Lichen Biology* 2nd Edition. Cambridge University Press. Cambridge. UK; 299-314.
- Nâzıma, A., 1912. *Mini Mini Lügat-ı Tefeyyüz Fransızca'dan Osmanlıca'ya Lügat, Mignom Dictionnaire Tefeyüz Français - Ottoman*. Kasbar Matbaası. İstanbul.
- Özön, M. N., 1979. *Osmanlıca - Türkçe Sözlük*. İnkılâp ve Aka Kitabevleri. İstanbul.
- Redhouse, J. W., 1978. *A Turkish and English Lexicon*. Çağrı Yay. İstanbul.
- Richardson, D., 1991. Lichens and Man. In: Hawksworth, D. L. (ed.): *Frontiers in Mycology*. CAB International. Kew: 187-210.
- Richardson, J., Wilkins, C., and Hopkins, D., 1810. *Richardson's Dictionary*. W. Bulmer.
- Robert, P., 1969. "Dictionnaire Alfabétique et Analogique de la Langue Française". Société du Nouveau Littre. Paris.
- Romagni, J. G., and Dayan, F.E., 2002. Structural diversity of lichen metabolites and their potential use. In: *Advances in Microbial Toxin Research and its Biotechnological Exploitation* (Upadhyay R. K., ed.). Kluwer Academic/Plenum Publishers. New York. USA. pp. 151 – 170.
- Salâhî M., 1906. *Kamus-ı Osmanî*. Mahmut Bey Matbaası. İstanbul.
- Sâmi Ş., 1905. *Kamus-ı Fransevî, Dictionnaire Français - Turc Illustre*. Mihran Matbaası. İstanbul.
- Sâmi Ş., 1911. *Dictionnaire Turc-Français*. Mihran Matbaası. İstanbul.
- Sâmi Ş., 1998. *Kamus-ı Türkî* [Ömer Faruk Akün]. Alfa Yayınları. İstanbul.
- Sarı M., 1980. *El Mevârid Arapça Türkçe Lügat*. Bahar Yay. İstanbul.
- Sevgi, O. ve Tecimen, H. B., 2012. Bazı Liken Terimlerinin Türkçe Karşılıkları. *Liken Araştırmaları Derneği (LİKAD) Bülteni*. Sayı 1: 11-15.
- Seydi A., 1908. *Resimli Kamus ı Osmanî*. Matbaa ve Kütüphane-i Cihan. İstanbul.
- Sezgin F., 1996. *Islamic Medicine. İslamic Medicine*. LXXVI. 259. 69 ISBN: 3-8298-3069-6 Süleymaniye Kütüphanesi. Yabancı Diller Koleksiyonu. 1705~1804.
- Shukla, V., Joshi, G. P., and Rawat, M. S. M., 2010. Lichens as a Potential Natural Source of Bioactive Compounds: a Review. *Phytochem. Rev.* 9: 303 – 314.
- Sinanoğlu, S., 1953. *Yunanca - Türkçe Sözlük*. T.T.K. Ankara.
- Stearn, W. T., 1978. *Botanical Latin*. David & Charles Publishers Ltd. New Abbot.
- Steingas, F., 1998. *Persian - English Dictionary*. Iran University Press. Tahran. Iran.
- Şükün, Z., 1967. *Farsça-Türkçe Lügat, Gencine-i Güftâr, Ferbengi Ziyâ*. MEB Yayınları. İstanbul.
- TDK *Türkçe Sözlük*, 1992. Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Tuncer, H., 1978. *Yabanî Bitkiler Sözlüğü*. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı. Atak Matbaası. Ankara.

- Uzel, İ., and Süveren, K., 1999. *Mücerrebname, Şerefeddin Sabuncuoğlu*. Atatürk Dil Tarih Yüksek Kurumu. Ankara.
- Websters The New International Websters' Comprehensive Dictionary of English Language*. 1996. Trident Press Int. Florida. USA.
- Yalın, Ö., 1998. *Türkçe'de Yakın ve Karşıt Anlamlılar Sözlüğü*. İmge Kitabevi. Ankara,.
- Yavuz, M., 2012. Lichens Mentioned by Pedanios Dioscorides. *Studies on Ethno-Medicine*. 6(2): 103-109.
- Yavuz, M., and Çobanoğlu, G., 2010a. Ethnological uses and etymology of the word Usnea in Ebubekir Razi's "Liber Almansoris". *The British Lichen Society Bulletin*. No.106: 3-12.
- Yavuz, M. ve Çobanoğlu, G., 2010b. El Yazması Tıp Kitaplarında Yosunların Kullanım Alanları. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*. 12-13-14-15: 151-163.
- Yavuz, M. ve Yavuz, S., 2009. Türk Halk Tıbbında Likenler ve İlgili Terimlerin Etimolojisi. *Türk Liken Topluluğu Bülteni* 7: 24-28